

על אודות ר' אליה מפירארה בימי שבתו באיטליה

Author(s): דניאל קארפי

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ס"ח, חוברת ב (תש"ס), pp. 205-208

Published by: [Historical Society of Israel/](http://www.hsi.org/)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041204>

Accessed: 29/11/2011 07:35

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

זוטרות

על אודות ר' אליה מפירארה בימי שבתו באיטליה

מאת דניאל קארפי

ר' אליה מפירארה נודע בספרי קורות הימים בזכות האיגרת ששיגר מירושלים בשנת קצ"ח (1438), הנחשבת ל'מקור החשוב ביותר המצוי בידינו לתולדות יהודי ירושלים בראשית המאה הט"ו.¹ ואולם אישיותו, פועלו ועיסוקיו באיטליה, בטרם יצא לדרך לארץ ישראל, נשארו עלומים כל השנים. רק בשנת תשמ"ה פרסם יוסף הקר מחקר רב עניין, שבו כינס וניתח מספר מקורות עבריים השופכים אור על מקצת ההבטים הקשורים במעמדו של האיש בקרב רבני דורו באיטליה.² על סמך מקורות אלה הגיע הקר למסקנה, שר' אליה היה 'תלמיד חכם מפורסם בשנות השלושים של המאה הט"ו באיטליה... היה מורה הוראה לרבים באיטליה וחיבר "שיטה" שאותה למדו בזמנו'. בהיותו בא בימים החליט לעלות לרגל לירושלים, והגיע אליה דרך מצרים ב'מ"א לספירה קצ"ו.³ גדולתו בתורה, שכבר היתה ידועה ברבים, היא שהקנתה לו מעמד רם בקרב יהודי ירושלים, מצרים וסוריה כפוסק וכמורה הוראה (ולא רמתם הירודה של יהודי ארצות אלה באותה תקופה, כפי שהיו מי שסברו).⁴ אשר לאיש עצמו, ביקש הקר לזהותו עם 'ר' אליהו מאסא', הנזכר ב'מקדש מעט' לר' משה ריאטי, ועם 'ר' אליהו בר' מנחם ממשפחת ר"ם', הנזכר ב'ניב שפתיים' לר' יוסף זארכ.⁵

שני זיהויים אלה, המושגתים על ראיות איתנות, והמסקנות הנובעות מהם קוראים להמשך הדיון באישיותו של ר' אליה ובפועלו באיטליה בשנים שקדמו לעלייתו לרגל לירושלים. לפתיחת הדיון בנושא זה אעלה רעיונות אחדים, שאולי יהיה בהם כדי לסייע למי שירצו להמשיך בו.

תחילה לכינוי 'מאסה', או 'לה מאסה', כפי שעל פי רוב נכתב במקורות העבריים. מקום זה הוא ללא ספק העיירה Massafiscaglia, שבקירבת פירארה, ולא Massa Lombarda, כהשערתו של הקר.⁶ בתעודות התקופה נכתב שם המקום Masa de Foscaia, והיא

- 1 י' הקר, 'ר' אליה מלה-מאסה בירושלים', ציון, נ (תשמ"ה), עמ' 242.
- 2 שם, עמ' 241-263. הקר גם פרסם את הנוסח המתוקן של האיגרת (עמ' 257-261) וביבליוגרפיה ממצה על ההבטים השונים של הנושא.
- 3 שם, עמ' 249-250.
- 4 שם, עמ' 244.
- 5 שם, עמ' 250, 252.
- 6 שם, עמ' 244. כמו כן שיער הקר, ש'שני משכילי הדור' שהיו חלוקים בשאלה אם 'שם פינצי ב"ד אחר הפ"א בדין או זולתה', היו האחים מרדכי ויצחק בני אברהם פינצי, בנו של משה בן משה מאנקונה. אך השערה זו אינה קבילה, משום ששני אחים אלה לא היו תושבי פאדובה, אלא תושבי

Massafiscaglia של היום. על הימצאות בנקים של יהודים בעיירה זו נשתמרו ידיעות במקורות לועזיים מסוף המאה ה"ד. בשנת 1391 נזכרת שותפות של בנקאים שפעלה במקום, בהנהלת משולם בן משה מפרוזה⁷, ובשנת 1393 נזכרת שותפות שנייה, שמנהלה היה משה בן מנחם מפרמו (Fermo).⁸ הצורה העברית 'מלה מאסה' ניתנת להתפרש בשני אופנים: יוצא לה מאסה (da La Massa) ותושב לה מאסה (di La Massa). אבל גם באיטלקית, למרות ההבחנה הלשונית הדקה בין da לבין di, אין המקורות מקפידים לעמוד על השוני בין שני המובנים, ולא אחת נכתב שמו של איש אחד בערבוביה, פעם לפי מקום שבתו באותה עת ופעם לפי מקום מוצאו או מוצא משפחתו.

אשר למילים 'ממשפחת רם', שמחבר 'ניב שפתיים' השתמש בהן ביחס לר' אליהוא ב"ר מנחם, הן בוודאי מרמזות לפסוק בספר איוב 'יחר אף אליהוא בן ברכאל הבווי ממשפחת רם באיוב' (לב, ב). מכאן שהנקודות שמעל לאותיות 'רם' אינן סימן לראשי תיבות, אלא אות לכך שזאת מובאה מן המקורות; על כן אין מקום להציע פירושים המבוססים על פתיחת ראשי תיבות.⁹ מלשון הכתוב עולה, שר' יוסף זאק התכוון לרמוז לייחוסה הרם של המשפחה (ואולי גם למוצאה, כפי שנראה להלן).

ועתה לשאלה העיקרית, הנובעת מן החידושים שבמאמרו של הקר: האם ניתן למצוא במקורות הלועזיים של התקופה ידיעות על פועלו של ר' אליה מפירארה באיטליה בשנים שקדמו לצאתו לירושלים?

בנקאי יהודי בשם Elia di Manuel di Angelo da Rimini (אליה בן מנחם בן מרדכי מרימיני) נזכר בשתי רשימות של יהודים תושבי בולוניה מן השנים 1387 ו-1391, עיר שבה הוא חי ובה היה מן הבעלים של אחד הבנקים.¹⁰ במקביל הוא נזכר בתעודה נטריונית מפאדובה משנת 1389, כאחד השותפים בבנק שפעל מאז שנת 1387 בעיירה מונטנייאנה

בולוניה, עיר שממנה עברו למנטובה. ראו: V. Colorni, 'Genealogia della famiglia Finzi. Le prime generazioni', *Judaica Minora*, Milano 1983, pp. 332–333

Archivio di Stato di Padova (=ASP), Notarile, Atti di Oliviero Lenguazza, vol. 69, c. 119v. (31 ottobre 1391) 7

ASP, Notarile, Atti di Oliviero Lenguazza, vol. 56, c. 322r. (19 febbraio 1393) 8

קאופמן הזכיר שם תואר 'זרם', הנלווה לשמותיהם של אחדים מבני משפחת הבנקאים הנודעת מפיסא, ופירשו בעקבות צונץ 'ויפק רצון מה'. אך פירוש זה רחוק מן הדעת, מה גם שלפי קריאתם של שני המלומדים עצמם אין כאן ראשי תיבות אלא מלה אחת (D. Kaufmann, 'La famille de Yehiel de Pise', *Revue des études juives*, XXVI [1893], p. 85, n. 2; L. Zunz, *Gesammelte Schriften*, Berlin 1876, III, p. 207 U). קאסוטו, שדן אף הוא בבני משפחת מפיסא, קרא פעם אחת 'זרם' ופעם אחת 'ז'רם', אך אינו מפרש את הדברים, ואפשר שהנוסח 'ז'רם' הוא טעות דפוס (Cassuto, 'La famiglia Da Pisa', *La Rivista Israelitica*, V–VII [1910], p. 30, n. 4, p. 31, n. 4). הקר שיער שיש לפרש את דברי ר' יוסף זאק 'זרם מעלת המשפחה' (שם, נספח א, עמ' 252 והערה 12). כמו כן ראו: M. Steinschneider, *Hebräische Bibliographie*, XIV (1874), p. 86

A.I. Pini, 'Famiglie, insediamenti e banchi ebraici a Bologna e nel Bolognese nella seconda metà del Trecento', *Quaderni Storici: Ebrei in Italia*, XVIII (1983), p. 791 10

Montagnana), שבקרבת פאדובה.¹¹ אותו אליה בן מנחם מוזכר ב־1418 כבעלים של בנק בפירארה יחד עם אחיו Angelo (מרדכי), וכתושב עיר זו.¹² על שבתו בפירארה בשנים הראשונות של המאה הט"ו למדים גם מתעודה מפאדובה משנת 1424, שבה הוא מוזכר בפירוש כ'רבי אליה יהודי מפירארה' (magistri Elie ebrei de Feraria).¹³ לכך יש להוסיף, שבשנת 1426 מוזכר בתעודה נוסדונית אחד מאחייניו, אליה בר משולם ז"ל, והוא מכונה 'מלה מאסה'.¹⁴ אמנם, באותה עת כבר ישב אליה זה בוויצ'נצה (Vicenza), אך אין ספק שגר לפני כן תקופה מסוימת בלה מאסה. בעיירה זו ניהל מן הסתם עסק להלוואה בריבית שהיו שותפים בו בנקאים יהודים תושבי ערים אחרות. ייתכן שעם שותפיו נמנו גם בני משפחתו, ובכללם דודו, ר' אליה מפירארה, אך על כך לא נמצאה עד כה ראיה במקורות. כמו כן, אפשר שאותו בנימין בכ"ר אלחנן, המוזכר באיגרת מאת קהילה באיטליה אל נגיד מצרים כאיש שנועד להילוות אל ר' אליה במסעו לירושלים,¹⁵ הוא אחיין אחר של ר' אליה מפירארה, Guglielmo di Angelo שמו, הנזכר אף הוא במקורות התקופה.¹⁶

אם מגיסטר אליה מפירארה בר מנחם בר מרדכי מרימיני, המוזכר במקורות הלועזיים כפעיל בשותפויות בנקאיות אחדות בצפון איטליה בשנים 1387–1426, הוא ר' אליה מפירארה, שעלה לרגל לירושלים בשנת קצ"ו, הרי שיש בכך כדי להעשיר את ידיעותינו על מקומו ועל מעמדו בחברה היהודית האיטלקית, אף מחוץ לעולם הרבנות, בשנים שקדמו לעלייתו לירושלים. כמו כן, על יסוד זיהוי זה, אם הוא נכון, ניתן להעלות השערה נוספת, שבצטטו את המילים 'משפחת רם' מתוך ספר איוב, התכוון ר' יוסף זארק לרמוז גם על מוצאה של משפחת הרב, לאמור, מן העיר רימיני. ואולי גם הכינוי 'מן הרמיתים', המצוי באיגרת לנגיד מצרים, מרמז לאותו מוצא. אך כל אלה הם, כאמור, דיוקים ורעיונות יפים לפתיחת דיון נרחב בנושא, והם עדיין טעונים ביסוס והרחבה.

ASP, Notarile, Atti di Oliviero Linguazza, vol. 68, c. 384v. (13 luglio 1389) 11

ASP, Notarile, Atti di Manfredo Spazza, vol. 144, c. 156r. (28 febbraio 1418) 12

ASP, Notarile, Atti di Giovanni della Rocca, vol. 296, c. 438v. (8 novembre 1424) 13

ASP, Notarile, Atti di Giovanni della Rocca, vol. 300, c. 329r. (16 maggio 1426) 14

הקר (לעיל, הערה 1), עמ' 254. 15

P. Norsa, 'Una famiglia di banchieri. La famiglia Norsa', *Bollettino dell'Archivio Storico* 16

Angelo *del Banco di Napoli*, VI (1953), p. 55, n. 9, p. 56, n. 2

הוא על פי רוב 'מרדכי', אך מצויה גם ההקבלה עם 'אלחנן'. ראו: V. Colorni, 'La corrispondenza

fra nomi ebraici e nomi locali nella prassi dell'ebraismo italiano', *Judaica Minora*,

Milano 1983, pp. 726–728

